

Magdalena Filipek

Adaptacja więźniów o ograniczonej sprawności ruchowej do izolacji penitencjarnej

Adaptation of prisoners with limited mobility to penitentiary isolation

Artykuł jest o charakterze przeglądowym. Ma on na celu charakterystykę sytuacji osób niepełnosprawnych osadzonych w polskim systemie penitencjarnym. W artykule zostały przedstawione rozważania teoretyczne, które dotyczą typów strategii przystosowawczych oraz nielicznych badań, gdyż ich charakter jest niszowy. Badania dotyczą adaptacji pełnosprawnych i niepełnosprawnych więźniów. Poznanie sposobów adaptacji niepełnosprawnych więźniów stanowi wyzwanie przyszłości.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, adaptacja, system penitencjarny, osadzeni.

The article has an illustrative character. Its aim is to characterize the situation of disabled prisoners in Polish penitentiary system. The article presents theoretical considerations that concern adaptation strategy types and few studies, as they have niche character. The research concerns the adaptation of fully fit and disabled prisoners. The recognition of disabled prisoners' adaptation methods is a challenge of the future.

Key words: disability, adaptation, penitentiary system, prisoners.

Wprowadzenie

Kara pozbawienia wolności w jednostce penitencjarnej zdecydowanie jest jedną z najostrejszych form karania, która to wpływa na zakłócenie

struktury ja-świat przez wprowadzenie konieczności przewartościowania, a także ograniczenia świata podmiotowego wraz z bezwzględną redukcją świata zewnętrznego w jego aspekcie społecznym, przyrodniczym oraz przedmiotowym. Warto zaznaczyć, iż osoby z niepełnosprawnością na co dzień muszą mierzyć się z wieloma różnymi trudnościami w funkcjonowaniu zarówno indywidualnym, jak i społecznym, bez uwzględnienia tego, jaki jest ich aktualny stan zdrowia. Może on mieć charakter stały, przejściowy, a także regresyjny. Funkcjonowanie osoby osadzonej, która zmagą się z niepełnosprawnością w warunkach izolacji penitencjarnej może mieć istotne znaczenie dla przebiegu odbywania kary z perspektywy readaptacji społecznej na wolności. Nie należy tutaj pomijać faktu, iż niepełnosprawność tylko w wybranych przypadkach może być przesłanką umożliwiającą odroczenie wykonania kary związanej z pozbawieniem wolności, uzyskiwaniem przerwy w odbywaniu kary czy też możliwości ubiegania się o przedterminowe, warunkowe zwolnienie. Jednak niepełnosprawność intelektualna, która występuje w stopniu lekkim, nie jest uznawana za niepoczytalność w trakcie procesu sądowego.

Niepełnosprawność i niesprawność oraz choroba psychiczna w izolacji penitencjarnej

Według rocznej informacji statystycznej, w roku 2021 w zakładach karnych, a także w aresztach śledczych w Polsce przebywało niespełna 72 tysiące osadzonych, z czego aż 3289 osób przebywało w oddziałach terapeutycznych. Natomiast 779 osób z różnymi niepełnosprawnościami odbywało swoją karę pozbawienia wolności w innych miejscach niż oddziały terapeutyczne¹. System penitencjarny w Polsce zmagą się z problemami dotyczącymi organizacji odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby dotknięte niepełnosprawnością. Jednostki penitencjarne (zazwyczaj) ze względów architektonicznych nie są dostosowane do osób niepełnosprawnych oraz ich potrzeb związanych chociażby z możliwością poruszania się na wózku inwalidzkim. Wyzwaniem pozostają również więźniowie, którzy niedosłyszą lub słabo widzą, mają autyzm, czy inne

¹ Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, *Roczna informacja statystyczna za rok 2021 r.*, s. 32.

deficyty zdrowotne. Warto zwrócić uwagę, iż oddziały szpitalne mieszczą się tylko w 13 jednostkach penitencjarnych.

W Polsce istnieją 22 oddziały terapeutyczne, których funkcjonowanie jest regulowane przez art. 81 k.k.w. Odbywają w nim karę skazani, którzy mają niepsychotyczne zaburzenia psychiczne, mowa tu również o skazanych za przestępstwa z art. 179-203 k.k., które popełniono w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych oraz niepełnosprawni intelektualnie i uzależnieni od alkoholu bądź od innych środków odurzających i psychotropowych oraz niepełnosprawni fizycznie, którzy wymagają oddziaływania specjalistycznego, a przede wszystkim opieki psychologicznej, lekarskiej bądź rehabilitacyjnej, jak również osoby, które dopuściły się czynu karalnego w stanie ograniczonej poczytalności². Osoby dotknięte niepełnosprawnością intelektualną stanowią aż połowę osób przebywających na oddziałach terapeutycznych. W penitencjarystyce można również spotkać tak zwaną nieostrą kategorię osadzonych, którą fachowo nazywa się „niepełnosprawnymi psychicznie”. Przedstawiciele tej kategorii to m.in. chorujący na schizofrenię, psychopaci, a także neuropaci, osadzeni w remisjach chorób psychicznych oraz po ciężkich nerwicach, znajdują się tu również osadzeni dotknięci niepełnosprawnością, jak również osadzeni, którzy są uzależnieni od alkoholu, środków odurzających lub innych substancji psychotropowych. Ze względu na problemy psychiczne i osobowościowe wymagają oni fachowej diagnozy psychologicznej, niekiedy również psychiatrycznej oraz odpowiednich oddziaływań penitencjarnych z uwagi na ich problemy dotyczące adaptacji w środowisku więziennym³.

Warto zaznaczyć, iż w polskich więzieniach swoje kary pozbawienia wolności odbywają również osoby niewidome i niedowidzące. Tylko jedno z polskich więzień jest przystosowane do potrzeb osób niewidomych, które zostają osadzone. Jest nim Zakład Karny w Bydgoszczy- Fordonie. Skazany od razu po przekroczeniu więziennej bramy jest wspierany przez przewodnika. Placówka dysponuje również sprzętem, który pozwala w lepszy sposób na realizację prowadzonego w niej programu „Kurs rehabilitacji podstawowej z elementami orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania oraz nauki pisanie w języku Braille’a”. Co warte jest uwagi i jednocześnie podkreślenia to to, że placówkę tę wyposażono w mówiący

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557).

³ P. Kozłowski, *Zróżnicowanie społeczności więźniów a proces ich resocjalizacji*, [w:] *Psychologia penitencjarna*, „red.”, M. Ciosek., B. Pastwa-Wojciechowska, Warszawa 2001, s. 201-202.

zegarek z minutnikiem, w zegarki brajlowskie, które są na pasku skórzanym lub metalowym, następnie w płynomierz, mówiący ciśnieniomierz, mówiący kalkulator, mówiącą stację meteorologiczną oraz urządzenie umożliwiające etykietowanie przedmiotów Braille'm. Ponadto wyposażono ją również w salę dydaktyczną, w której znajdują się urządzenia lektorskie, stanowiska komputerowe oraz przenośna walizkowa pętla indukcyjna i inne. Do głównych celów działań w odniesieniu do tej kategorii więźniów zalicza się ich jak największe usamodzielnienie w środowisku zamkniętym, co w przyszłości powinno się przełożyć na usamodzielnienie na wolności. Podkreślić należy, że w 2017 roku z możliwości ukończenia kursu skorzystało trzech osadzonych, dwóch z nich ukończyło kurs ogrodniczy, natomiast trzeci ukończył kurs zawodowy „Szwacz materiałów tapicerskich” wraz z pakietem programu resocjalizacyjnego aktywizacji zawodowej. Jednocześnie aż czternastu więźniów z dysfunkcją wzroku było zaangażowanych do nieodpłatnych prac na rzecz zakładu karnego. Niestety w Polsce dotychczas nie utworzono placówki więziennej dla osób niedosłyszących lub całkowicie niesłyszących. Niemniej w jednostkach penitencjarnych, w których karę pozbawienia wolności odbywają właśnie ci skazani, realizuje się założenia ustawy z dnia 19 sierpnia 2011⁴ roku o języku migowym i innych środkach komunikowania, które są w stanie ułatwić lub umożliwić porozumiewanie się z osadzonymi dotkniętymi problemami związanymi ze słuchem.

Również nie we wszystkich jednostkach penitencjarnych, najpewniej ze względu na umiejscowienie ich w starym, niedostosowanym budownictwie, możliwa jest całkowita lub chociażby częściowa eliminacja barier architektonicznych, która umożliwiłaby swobodne przemieszczanie się osób dotkniętych niepełnosprawnością ruchową. Jednak podejmowane są już działania mające na celu polepszenie oraz ułatwienie egzystencji właśnie tej grupie osadzonych. Mogą oni chociażby korzystać ze wsparcia pełnosprawnych osadzonych, a także osób zatrudnionych jako opiekunowie osób niepełnosprawnych.

Z Raportu Krajowego Mechanizmu Prewencji z 2015 r.⁵ wynika już, iż sam fakt wyodrębniania oddziału jednego typu, który zostanie przeznaczony dla skazanych o różnych zaburzeniach oraz różnych możliwościach intelektualnych jest mocno wątpliwy. Sytuacja taka w znaczącym stopniu

⁴ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. (Dz. U. z 2017 r., poz. 1824).

⁵ Monitoring traktowania więźniów z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną. Raport z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, s. 151-153.

utrudnia opracowanie oferty oddziaływań terapeutycznych, która to byłaby adekwatna do odmiennych potrzeb osób kierowanych do danego oddziału, a od personelu wymaga się jednocześnie posiadania wiedzy z zakresu oligofrenopedagogiki, seksuologii i psychopatologii⁶. Krajowy Mechanizm Prewencji wskazał wiele nieprawidłowości, co stanowczo utwierdza w przekonaniu, że od idei równości do przemyślanych działań systemowych droga jest zdecydowanie daleka i wyboista.

Wybrane podejścia adaptacyjne do izolacji penitencjarnej

Socjologowie zajmujący się badaniami nad systemem penitencjarnym zauważyli, że więźniowie są w stanie znaleźć różne sposoby ukierunkowane na zaadaptowanie się do środowiska więziennego w sposób świadomy lub w sposób podświadomy. Sposoby te oczywiście różnią się od siebie w zależności od wielu czynników, chociażby od osobowości danego więźnia oraz jego kryminalnej historii. W podejściu Cofer'a i Appley'a⁷ wskazuje się na specyficzną miarę adaptacji, którą jest przetrwanie, można to uznać za skutek pomyślnego przystosowania osoby do zmiennego środowiska, z którymi łączy je oddziaływanie historyczne, jak i ewolucyjne. Codzienna rutyna penitencjarna pomaga obrać pewną strategię sposobu funkcjonowania, jak i odgrywania nowych, nieznanych dotychczas ról społecznych, przetrwania. Do takiej codziennej rutyny z powodzeniem możemy zaliczyć m.in.: oczekiwania personelu więziennego, przestrzeganie regulaminu wewnętrznego, utrzymywanie poprawnych stosunków ze współsadzonymi, stały rytm dnia, podtrzymywanie kontaktów ze środowiskiem zewnętrznym (w tym również, a może i przede wszystkim z rodziną), długość kary pozbawienia wolności. Kara pozbawienia wolności jest sytuacją trudną, która może powodować nawarstwienie się negatywnych, nieprzyjemnych emocji, na które reaguje się w sposób bardzo osobisty, gdyż każdy człowiek jest jednostką indywidualną, a kara sama w sobie uzależniona jest od wielu czynników. Tomaszewski dokonał typologii sytuacji uważanych za trudne, wskazując nie tylko na rodzaj tych trudności, lecz także na rozkład sposobu reagowania zgodnie z jej typem, i w ten sposób wyróżnił:

⁶ Ibidem.

⁷ M. Kowalczyk-Jamnicka, *Przestępcza adaptacja młodocianych sprawców przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu*, Bydgoszcz 2006, s. 125.

- deprivację – do sposobów reakcji zaliczamy bierność, apatię i abulję, czyli obniżenie aktywności, brak woli, a także zasepienie;
- frustrację – tutaj natomiast wyróżniamy agresję, bunt, atak, złość;
- przeciążenie – za sposób reakcji uważa się zmianę pola, ucieczkę, unikanie, rezygnację;
- zagrożenia – do sposobów reakcji zalicza się lęk, strach, pozostawanie na uboczu, próby likwidacji zagrożenia;
- konflikty – sposoby reakcji są następujące – konflikt wewnętrzny, poczucie winy, obawy, lęk, niepokój⁸.

Kolejną już, aczkolwiek wciąż istotną kwestią pozostaje przystosowanie do warunków środowiska panujących w zakładzie karnym, będące pochodną sposobu reagowania na sytuację trudną, która niewątpliwie jest sytuacją stresującą. W odniesieniu do podejmowanych rozważań ważna wydaje się być typologia E. Goffmana⁹, który przedstawił taktyki przystosowania się człowieka do instytucji totalnej, które w trakcie pobytu mogą się zmieniać lub mogą występować zamiennie, są nimi:

- Taktyka związana z sytuacyjnym wycofaniem się;
- Nieprzejednanie, które można wyrazić chociażby za pomocą buntu czy odmowy współpracy;
- Kolonizacja to innymi słowy takie „zadomowienie się” w instytucji totalnej oraz czerpanie z pobytu w niej ogromnych i satysfakcjonujących korzyści;
- Taktyka mieszana jest przyjęciem postawy „wyluzowanej” lub niejednoznacznej taktyki w obliczu różnych sytuacji;
- Nawrócenie, czyli przyjęcie roli „przykładnego” więźnia, który jest wręcz skłonny i chętny do współpracy;
- Taktyka pierwotnie wyuczona, jest taktyką typową dla wieloletnich bywalców instytucji opiekuńczych czy pomocowych, przyjmowana nieustająco na tle ponownego pobytu w zakładzie.

Do innych sposobów nieco różniących się zaliczamy wyjaśnienie funkcjonowania i sposobów reakcji lub interakcji, czyli „ingracja”¹⁰. E.E. Jones przedstawił je jako sposób nieuprawnionego zachowania strategicznego, mającego na celu wywarcie wpływu na drugą osobę dla własnych korzyści. Opiera się to o zasadę takiego pozorowanego

⁸ T. Tomaszewski, *Ślady i wzorce*, Warszawa 1984, s. 125.

⁹ E. Goffman, *Instytucje totalne o pacjentach szpitali psychiatrycznych i innych mieszkańcach instytucji totalnych*, Sopot 2011, s. 67-72.

¹⁰ Z. Nowicki, *Skłonność skazanych do ingracji*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 124-125.

zachowania, które jest zgodne z oczekiwaniami osób decydujących. W placówkach penitencjarnych zazwyczaj są to funkcjonariusze, a także dyrekcja. Takowe zachowania dla osób obarczonych niepełnosprawnością może oznaczać łagodniejsze, korzystniejsze oraz mniej formalne relacje, jak również uzyskanie ponadobowiązkowych wygód, chociaż należy tu mieć na uwadze to, że np. przez ukazywanie się roli wymuszania nienależnych praw i specjalnego traktowania oraz odraczania aktywności takiej jak terapia czy udział w programie i inne. Podkreślić należy umiejętność ingracji dotyczącą osób funkcjonujących bez żadnych odchyłów intelektualnych, zwyczajnie wykazujących się sprytnym podejściem. Niekiedy w już dość skrajnych przypadkach ingracja może przybierać formę symulacji problemów zdrowotnych czy też opierać się na chęci wzbudzenia, jak i samym wzbudzeniu litości wśród personelu. Strategia ta jest dość problematyczna, ponieważ ze względu na trudności w jej uchwyceniu w trakcie początkowej fazy wymaga ona czujności i obserwacji personelu penitencjarnego.

Specyficzna forma adaptacji osób skazanych do odbywania kary bezwzględnej pozbawienia wolności jest mocno związana z procesem, który w literaturze określa się jako zjawisko prizonizacji. Jest to dość indywidualny sposób umożliwiający adaptację, który polega na asymilacji wartości, a także norm oraz wszelkich zasad postępowania czy rytuałów wraz ze sposobami zachowania, kodów językowych typowych dla grup nieformalnych w jednostkach penitencjarnych. Podkreślić należy, iż aktualna podkultura więzienna to specyficzny układ panujący wewnątrz więziennych norm i powiązań, kierunków wpływów zarówno społecznych formalnych, jak i nieformalnych. Wyjaśnienie skupiające się na jej powstaniu omawia następujące koncepcje – deprywacyjna i transmisyjna. Pierwsza z nich to czynnik miejsca izolacji wraz z jej skutkami, innymi słowy deprywacja potrzeb wywołuje dość specyficzne organizowanie w obrębie instytucji korekcyjnej. Natomiast według tej drugiej koncepcji, koncepcji transmisyjnej, wskazuje się raczej na transmisję znaków grup przestępczych wraz z ich podkulturą do nowej, nieznannej dotychczas przestrzeni więziennej, w której to następuje ich charakterystyczna kumulacja. Jak się aktualnie zdaje, instytucje całkowite nie zastępują swoją kulturą czegoś już istniejącego. Mamy tu raczej przedstawione zdarzenie, które jest znacznie węższe niż efekt procesów akulturacji czy samej asymilacji. Jeśli następuje jakkolwiek zmiana kulturowa, to najprawdopodobniej polega ona na eliminacji niektórych skłonności.

Takowy paradoks instytucji całkowitej ukazuje nieuchronność codziennego, zwyczajnego biegu życia skazanych w tych zminimalizowanych warunkach. Jednak koncepcja D. Clammera¹¹ może być bardzo pomocna w próbie zrozumienia przyjęcia strategii, przystosowania do jakiejś znaczącej podkultury. Zakłada się w sytuacji kategorii osadzonych, szczególnie tych z niepełnosprawnością intelektualną, aspirowanie przez nich przynależności do tak zwanej grupy „grypsujących” z uwagi na wzrost samoakceptacji, potencjalne przywileje czy częściową realizację potrzeb zarówno pierwotnych, jak i społecznych. Wszak nie najlepiej rozwinięty krytycyzm oraz skłonność do mitomanii, a także naiwność przyczyniają się do względnej tolerancji osób przez „grypsujących” lub też wykorzystywania ich przez tę właśnie grupę. Niewiadomska swego czasu badała opinie więźniów skierowane w temacie kar pozbawienia wolności, jako wskaźnik ich adaptacji do warunków związanych z izolacją więzienną. Autorka odwołała się do technik adaptacyjnych w instytucji totalnej E. Goffmana, wykazała wówczas czynniki mające doprowadzić do prizonizacji w następujących formach – wycofania, buntu, zadomowienia i konwersji. W odniesieniu do formy związanej z wycofywaniem się dla wielu osadzonych kara pozbawienia wolności powiązana jest z frustracją różnorodnych potrzeb, które to doprowadzają do problemów w intelektualnym, emocjonalnym oraz w behawioralnym funkcjonowaniu osoby¹². Można tutaj przypuszczać, iż zaburzone zachowanie dotyczy nie tylko aktualnej adaptacji, lecz także dotyczy ono związanych z tym zdolności przewidywania przyszłości. W dodatku, pośród opinii osób skazanych pojawia się refleksja związana ze zjawiskiem naznaczenia społecznego (przestępcy). Autorka podkreśla, iż forma prizonizacji powiązana jest z koncentracją wyłącznie na sobie oraz na swoich problemach, z jednoczesnym izolowaniem się osoby skazanej od otoczenia, w tym można wyróżnić jego zobojętnienie na sprawy innych czy ucieczki w marzenia, wyobrażenia lub depersonalizację. Za jeden ze sposobów walki z narastającym napięciem psychicznym uznaje się fiksacja (czyli chodzenie po celi, perfekcjonizm w ustawianiu rzeczy na półce, przeżuwanie chleba, mogą się pojawić wszystkie wymienione przykłady, ale nie muszą). W skrajnych formach może prowadzić to do samouszkodzenia związanego na przykład

¹¹ D. Clammer, *The prion community*, Rinehart, New York 1958, s. 12-17.

¹² J. Niewiadomska, *Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności, jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej*, [w:] *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, ”red.”, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2004, s. 317-329.

z samookaleczaniem czy samobójstw. Z kolei opinie osób skazanych, które świadczą o przystosowaniu się ich do warunków więziennych w formie buntu rozumianego, jako „drugie życie” zakładu karnego aż 80% badanych wskazało przebywanie ze współwięźniami, u których występują dewiacyjne formy zachowań. Równolegle ponad połowa badanych osób wskazuje na współwięźniów, jako na grupę wsparcia. Wypowiedzi badanych dotyczące możliwości przyjaźni w zakładzie karnym w dużej mierze świadczą o tym, iż połowa z nich może kompensować zaburzenia przystosowania za pomocą taktyki buntu, oporu lub wrogości wobec personelu przez uczestnictwo w opisywanym „drugim życiu”, czyli integrację z członkami nieformalnymi grup więziennych. Opinie świadczące o formie zadomowienia się, zaznaczają takie radzenie sobie w sytuacjach codziennych jak: samodzielność, uczenie się nowych strategii zaradczych. Autorka uważa, iż taka taktyka pozwala osadzonemu stworzyć sobie pewną swobodę działania, a także względnie stabilne warunki do swojej egzystencji. Takowy typ przystosowania stosują przede wszystkim osoby wielokrotnie już skazywane, które zdążyły się już uodpornić na sytuacje trudne, które dla innych osób pozostają sytuacjami wielce stresującymi. Osoby te preferują postawy makiaweliczne z przewagą orientacji poznawczej nad emocjonalną, fasadowo życzliwe. Dzięki temu uzyskują one aprobatę wśród personelu oraz współwięźniów. Osoby, które wymieniały pozytywne skutki kary pozbawienia wolności, mogły stosować również technikę konwersacji – zdaniem autorki technika ta polega na przyjmowaniu poglądów personelu, utożsamianie się z nim oraz zdyscyplinowaniu i posłuszeństwie w zakresie funkcjonowania w środowisku więziennym. Mogło to mieć również charakter pozorny, który miał tylko służyć doraźnym interesom osoby skazanej. Innym z kolei mechanizmem obronnym skazanych mogło być okazywanie penitencjarnej skruchy, która to polega na tak zwanym odrabianiu moralnych kosztów przestępstwa, doprowadzając tym samym do redukcji dysonansu moralnego.

Badając przyszłe losy osób skazanych w warunkach wolnościowych, A. Szymanowska zauważyła i podkreśliła czynniki ułatwiające im ponowne przystosowanie społeczne, do których zaliczyła właściwości samych jednostek wraz z ich cechami środowiska. Pośród tych pierwszych znalazły się między innymi prawidłowy stan zdrowia fizycznego, a także intelektualnego oraz emocjonalnego¹³. A więc czynniki, o których wiadomo, iż

¹³ A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, 128-141.

w przyszłości będą rzutować na ponowną adaptację społeczną odbywającą się już w trakcie inkarcyzacji. Można je diagnozować pośród osadzonych i ukierunkować w nich specjalistyczną formę oddziaływań. Z kolei nieco inne wnioski wy dobył K. Miszewski, który dokonał studiów nad prziznizacją wieloletnich więźniów. Twierdzi on „[...] że niszczycielski wpływ uwięzienia, zwłaszcza długoterminowego, na psychikę i zdrowie fizyczne więźnia jest przedstawiany z przesadą. Za to, czy więzienie ma szkodliwy wpływ czy też nie ma, odpowiedzialnych jest wiele czynników i nie zawsze to długoterminowość kary jest tym decydującym”¹⁴. W odniesieniu do powyższego zasadnie stwierdza się, iż aktualny stan wiedzy dotyczący tematu funkcjonowania osób z niepełnosprawnością w przestrzeni więziennej jest jak dotąd niewystarczająco zbadany, zarówno w zakresie faktycznych modeli przystosowawczych do sytuacji instytucji totalnej, jak i poczucia koherencji oraz poczucia ich tożsamości społecznej. Wydaje się to dość istotnym faktem z punktu projektowania odpowiednich działań resocjalizacyjnych, rehabilitacyjnych oraz readaptacyjnych. Pierwsze badania pilotażowe zostały przeprowadzone podczas spotkań i rozmów z dyrekcją i pracownikami działu penitencjarnego Zakładu Karnego w Cieszynie. Rozpoczynając podjęcie badań pilotażowych, ustalono, czy i jeśli tak to, jakiego rodzaju trudności w pracy z osobami skazanymi z niepełnosprawnością wskażą funkcjonariusze działu penitencjarnego innych jednostek w okręgu katowickim. Sondażowe badania pilotażowe zostały przeprowadzone wśród personelu pionu penitencjarnego już w 2015 roku. I. Fajfer-Kruczek zwróciła uwagę na to, że wychowawcy według własnej opinii nie posiadają narzędzi metodycznych, które umożliwiłyby im pracę ze skazanymi z niepełnosprawnościami¹⁵. Ponadto badani zwrócili uwagę na trudności w angażowaniu osób niepełnosprawnych oraz chorych do programów penitencjarnych z kilku względów, między innymi:

- ze względu na niską motywację oraz zbyt niskie poczucie wartości;
- deficyty poznawcze oraz społeczne;
- brak ambicji;
- utrudnienia i przeszkody formalne, takie jak stan zdrowia, częste hospitalizacje;

¹⁴ K. Miszewski, *O(nie) szkodliwości kary długoterminowego pozbawienia wolności na psychikę i zdrowie fizyczne więźniów*, „Archiwum Kryminologiczne” 2017, t. XXXIX, s. 227.

¹⁵ I. Fajfer-Kruczek, *Adaptacja osób z niepełnosprawnością intelektualną do izolacji penitencjarnej- stan obecny i możliwe ukierunkowanie działań w zakresie modyfikacji istniejących rozwiązań*, „Studia Pedagogiczne” 2017, 70, s. 241-253.

- strach związany z negatywną reakcją innych współosadzonych uczestników programu;
- brak informacji dotyczący faktycznego stanu zdrowia osadzonych;
- inne, czyli brak takich skazanych w jednostce.

Warto wspomnieć, że wciąż są prowadzone badania, chociaż zostały one zaprojektowane według strategii badań w instytucji totalnej, a więc jest to zadanie trudne metodologicznie, ale możliwe. Dlatego, zważając na przedmiot badań, za jaki przyjęto strategie adaptacyjne do codzienności jednostki penitencjarnej niepełnosprawnych inkarcelowanych, obrano za cel przeprowadzenie badań jakościowych. A. Borowski wskazał trudności w rzetelności i realizacji badań w przestrzeni penitencjarnej, zaliczają się do nich:

1. Przygotowania badaczy (uważa się, iż wiedza jest zbyt ogólna o specyfice placówek penitencjarnych);
2. Niechęci personelu penitencjarnego, która wyraża się w braku zaufania oraz w braku współpracy, a przez to, ukrywane zostają rzetelne dane; braku współpracy oraz chęci współpracy ze strony osadzonych i możliwości swobodnego przebiegu zbierania danych¹⁶.

Według autora pomocne może okazać się prowadzenie badań w dłuższej perspektywie czasowej, która pozwoli personelowi „przekonać się”, zaakceptować badacza dzięki konieczności jego dłuższej obecności. Badaczowi pozwoliłoby to poznać pominięte dotychczas istotne fakty związane z tematyką prowadzonych badań. Zwracając także uwagę na te przesłanki, należy wskazać to, że prowadzenie tego typu badań powinno być oparte na obserwacji, ponieważ same relacje czy retrospekcje, a nawet zarówno relacje, jak i retrospekcje biorących udział w badaniach osób niepełnosprawnych oraz personelu penitencjarnego, związanego ze sposobem funkcjonowania, są tak naprawdę naznaczone tylko i wyłącznie ich subiektywnymi osądami. Wstępnie przyjęto, że w ramach autorskiego programu penitencjarnego „Pomocna dłoń”, będzie miał miejsce cykl cotygodniowych, półrocznych spotkań z grupą liczącą maksymalnie 10 osób, dotyczących spraw codziennych, aczkolwiek ważnych z punktu widzenia osób skazanych. Badania te zaplanowano na terenie jednostki Zakładu Karnego mieszczącego się w Cieszynie.

Celem nadrzędnym zaplanowanych badań było stworzenie modeli adaptacyjnych do warunków izolacji penitencjarnej osób niepełnosprawnych

¹⁶ Ibidem, s. 250.

oraz osób chorych, a także utworzenie wczesnego modelu pozwalającego na monitorowanie ich stylów funkcjonowania dla wychowawców penitencjarnych.

Reasumując, należy wspomnieć, że większość działań podejmowanych przez Służbę Więzienną w stosunku do osób skazanych z niepełnosprawnościami ma charakter ogólny i jest skierowane do wszystkich osadzonych, bez znaczenia jaki rodzaj niepełnosprawności posiadają. Należą do nich przede wszystkim:

- szansa korzystania ze środków finansowych, które pokrywają koszty związane chociażby ze specjalistycznym leczeniem czy rehabilitacją leczniczą,
- szansa uczestnictwa w zajęciach kulturalno-oświatowych,
- możliwość zdobywania orzeczeń dotyczących niepełnosprawności i/lub niezdolności do pracy,
- możliwość zorganizowania transportu specjalnego, który będzie odpowiadał wszelkim zaleceniom lekarza czy też przejazdów do miejsca, gdzie odbywa się nauka, terapia, wykonywanie pracy (zwłaszcza nieodpłatnej) lub w miejsce pobytu,
- zwiększanie kompetencji funkcjonariuszy Służby Więziennej, a także innych pracowników jednostek penitencjarnych poprzez ich odpowiednie przygotowanie do pracy z osadzonymi, którzy wyróżniają się potrzebą szczególnej troski związanej z ich niepełnosprawnościami.

W 2017 r. zostało przeprowadzone w tym celu aż 76 szkoleń, wzięło w nich udział około 3000 funkcjonariuszy Służby Więziennej. Natomiast w 2018 r. przeszkolono aż 3913 funkcjonariuszy wszystkich pionów Służby Więziennej z zakresu właściwego postępowania z osadzonymi z niepełnosprawnościami;

- dzięki temu została usprawniona komunikacja z osobami z niepełnosprawnościami, którzy odbywali karę bezwzględnego pozbawienia wolności poprzez umieszczenie na stronie internetowej Służby Więziennej podręcznika Judy Cohen pt. Praktyczny poradnik savoir-vivre wobec osób niepełnosprawnych. Poradnik ten jest dostępny zarówno dla kadry, jak i dla osadzonych oraz filmy instruktażowe, które ogromnie ułatwiają pracę z osadzonymi z niepełnosprawnościami sensorycznymi;
- zostały podjęte działania podnoszące świadomość każdego osadzonego w zakresie problemu niepełnosprawności. A przede wszystkim uwrażliwienie ich na szczególne potrzeby osób z niepełnosprawnościami wynikające z ich ograniczeń, poszanowanie ich odmienności,

zaakceptowanie, niwelowanie uprzedzeń i stereotypów związanych z tą grupą skazanych;

- możliwość kształcenia wraz z podnoszeniem swoich kwalifikacji w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z niepełnosprawnościami na takich samych warunkach i zasadach jak osoby pełnosprawne. Jedynym warunkiem odmienności osób z niepełnosprawnościami to konieczność posiadania przez nich zaświadczenia, które wystawia lekarz medycyny pracy, dopuszczając tym samym osobę skazaną do podjęcia nauki;
- możliwość zatrudnienia w jednostkach penitencjarnych, gdzie przebywają zarówno skazani do pracy odpłatnej, jak i nieodpłatnej świadczonej na rzecz tych jednostek;
- uwzględnienie szczególnych potrzeb osadzonych z niepełnosprawnościami w ramach readaptacji społecznej skazanych;
- udzielanie pomocy przez jednostki penitencjarne w procedurze ubiegania się o orzeczenie o stopniu niepełnosprawności oraz uzyskania świadczeń emerytalnych lub rentowych.
- możliwość uczestnictwa w programach z zakresu aktywizacji zawodowej, doradztwa zawodowego i promocji zatrudnienia. Ma ono na celu wyrobienie w osadzonych nawyku aktywnego poszukiwania pracy;
- możliwość uczestniczenia w przedsięwzięciach kulturalno-oświatowych, a także sportowych organizowanych w ramach jednostek penitencjarnych, np. koncertach, przedstawieniach teatralnych, wystawach tematycznych;
- zagwarantowanie pomocy psychologicznej, która jest oferowana przez zatrudnionych w danej placówce psychologów oraz pedagogicznej ze strony profesjonalnie przygotowanych wychowawców, jak też pomoc psychiatryczną świadczoną przez zewnętrznych lekarzy psychiatrów.

Jako przykład można wymienić Areszt Śledczy w Ostrowie Wielkopolskim, w którym zrealizowano ukierunkowane na potrzeby osób z niepełnosprawnościami programy „Artysta” oraz „Arteterapia – każdy może tworzyć...”. Natomiast w Areszcie Śledczym w Gębarzewie przeprowadzony został program „Tolerancja”. Jest on wielce istotny z punktu widzenia osób z niepełnosprawnościami, był też zrealizowany w Areszcie Śledczym w Poznaniu program „Sprawnie do wolności”. Dzięki niemu osadzeni mają styczność z kulturą i sztuką oraz możliwość spotkania z osobami reprezentującymi te dziedziny.

Podsumowanie i wnioski

Przechodząc do podsumowania, można zauważyć, jak i stwierdzić, że Służba Więzienna w Polsce bardzo pomaga osadzonym, chociażby poprzez podejmowanie różnorodnych działań na rzecz osób osadzonych, które są obciążone niepełnosprawnościami. Działania te mają na celu stworzenie odpowiednich, bezpiecznych warunków, w jakich odbywa się kara pozbawienia wolności. Udział Służby Więziennej w stworzeniu prawidłowych modeli związanych z przystosowaniem więźniów do warunków izolacji penitencjarnej osób niepełnosprawnych oraz chorych, jak również wczesnego modelu monitorowania ich stylów funkcjonowania dla wychowawców penitencjarnych jest duży. Realizowane są postulaty, które dotyczą niezależnej egzystencji osadzonych z niepełnosprawnością, wyrównywania ich szans związanych z możliwością kształcenia, zatrudnienia, kultury, a także sztuki oraz w rzeczywistości postpenitencjarnej. W sposób znaczny powinno się podkreślić podejmowanie działań związanych z edukacją w zakresie niepełnosprawności w stosunku do ogółu osób osadzonych. Ich cel to przede wszystkim zwalczanie wszelkich uprzedzeń do tej grupy osadzonych, zapobieganie ich dyskryminacji, a także stereotypizacji oraz wskazanie swoistych potrzeb tych osób. Zmiana postaw pełnosprawnych osadzonych w stosunku do skazanych dotkniętych niepełnosprawnościami umożliwi przygotowanie ich do udzielania im zarówno pomocy, jak i wsparcia. Mimo że ze względu na różnego rodzaju trudności i ograniczenia sytuacja osadzonych z niepełnosprawnościami nie jest doskonała i wciąż można ją uznać za dość problematyczną, i wielce wymagającą, to zauważalne jest zdecydowane zaangażowanie Służby Więziennej w jej poprawę i to na każdej płaszczyźnie. Należałoby również pochylić się nad stworzeniem specjalistycznych oddziałów lub placówek penitencjarnych, które brałyby pod uwagę każdą niepełnosprawność. Oddziały specjalistyczne, które aktualnie funkcjonują, tak naprawdę uwzględniają jedynie niepełnosprawność intelektualną oraz wszelkie zaburzenia psychiczne. Nie istnieją natomiast oddziały, które byłyby przeznaczone dla osadzonych z niepełnosprawnością narządu słuchu, wzroku czy ruchu.

Bibliografia:

- Borowski A., *Metodologiczne problemy badania instytucji penitencjarnych w kontekście zaufania społecznego*, „International Letters of Social and Humanistic Sciences” 2013, nr 3.
- Braun P., *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, nr II(2013(7)).
- Clemmer D., *The prion community*, Rinehart, New York 1958.
- Fajfer-Kruczek I., *Adaptacja osób z niepełnosprawnością intelektualną do izolacji penitencjarnej- stan obecny oraz możliwe ukierunkowanie działań w zakresie modyfikacji istniejących rozwiązań*, „Studia Psychologiczne, t. L/2017.
- Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, tłum. J. Łaszcz., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011.
- Jaworska J., *Leksykon resocjalizacji*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Kowalczyk-Jamicka L., *Przestępcza adaptacja młodocianych sprawców przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006.
- Kozłowski P., *Zróżnicowanie społeczności więźniów proces resocjalizacji*, [w:] M. Ciosek., B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Miszewski K., *O (nie)szkodliwości kary długoterminowego pozbawienia wolności na psychikę i zdrowie fizyczne więźniów*, „Archiwum Kryminologiczne” 2017, t. XXXIX.
- Miszewski K., *Adaptacja do izolacji więziennej. Przegląd koncepcji*, „Resocjalizacja Polska” 2020 nr 20.
- Niewiadomska I., *Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji penitencjarnej*, [w:] M. Kuć., I. Niewiadomska, *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, Towarzystwo Naukowe KUL 2004.
- Nowicki Z., *Sklonność skazanych do ingracjacji*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13.
- Piotrkowski J.M., Ciosek M., *Izolacja więzienna jako sytuacja trudna*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa- Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Raport – Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji oddziałów terapeutycznych dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo oraz oddziałów dla tymczasowo aresztowanych. Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 2014, www.rpo.gov.pl (dostęp z dn.10 kwietnia 2022 r.).
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Tomaszewski T., *Ślady i wzorce*, WSiP, Warszawa 1984.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks Karny Wykonawczy (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557).